

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО: СУТНІСТЬ ТА ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ¹**FINANCIAL FRAUD: NATURE AND ANTI-FRAUD MEASURES**

**Резнік О.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету**

**Болгов Г.О., студент III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету**

Сучасний світ, насичений інноваціями та цифровими технологіями, відкриває безліч можливостей для розвитку та зручності. Проте, разом із цими можливостями зростає і ризик стати жертвою фінансових шахрайств. Фінансові злочини стають все більш виразними та вдосконаленими, використовуючи нові технічні та соціальні методи впливу. Ця стаття спрямована на розгляд проблеми фінансових шахрайств і вивчення ефективних заходів запобігання таким злочинам. Розглядаючи різноманітні аспекти цього питання, ми проаналізували та визначили стратегії, що спрямовані на забезпечення фінансової безпеки для індивідів, підприємств та суспільства в цілому. В умовах постійного розвитку інформаційних технологій, банківських послуг та фінансового сектору загалом, важливо не лише реагувати на випадки шахрайства, але й активно займатися їхнім передбаченням та запобіганням. Це стає необхідністю для забезпечення стійкості та надійності фінансової системи.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні актуальних питань, пов'язаних із зростаючою загрозою фінансових шахрайств та визначити стратегії та інструменти, які можуть ефективно запобігти цьому явищу.

Дослідження підтверджує, що основними причинами успішного фінансового шахрайства є поєднання технологічних і соціальних аспектів, і що для боротьби з ними потрібен комплексний підхід. Оскільки сучасні технології надають шахраям нові засоби для вчинення злочинів, важливо вдосконалювати технічні заходи безпеки. Однак роль освіти та навчання також важлива. Вкрай важливо, щоб фінансові установи, правоохоронні органи та суспільство в цілому розділили відповідальність за розробку та впровадження ефективних програм інформування про ризики фінансових злочинів. Запропоновані нами стратегії можуть мати значний вплив на запобігання фінансовому шахрайству. Стаття покликана сприяти подальшим дослідженням та розвитку заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки. Висновки показують, що лише комплексний підхід, який поєднує технічні та соціальні аспекти, може ефективно протистояти викликам сучасної фінансової злочинності та сприяти побудові стабільної та безпечної фінансової системи.

Ключові слова: фінансові шахрайства, злочин, Кримінальний кодекс, фінанси, шахрайство, обман.

The modern world, saturated with innovation and digital technologies, opens up many opportunities for development and convenience. However, with these opportunities comes the risk of becoming a victim of financial fraud. Financial crimes are becoming more expressive and sophisticated, using new technical and social methods of influence. This article aims to examine the problem of financial fraud and study effective measures to prevent such crimes. By considering various aspects of this issue, we have analyzed and identified strategies aimed at ensuring financial security for individuals, businesses and society as a whole. In the conditions of constant development of information technologies, banking services and the financial sector in general, it is important not only to respond to cases of fraud, but also to actively engage in their prediction and prevention. This becomes a necessity to ensure stability and reliability of the financial system.

The purpose of our research is to highlight current issues related to the growing threat of financial fraud and identify strategies and tools that can effectively prevent this phenomenon.

The research confirms that the main reasons for successful financial fraud are a combination of technological and social aspects, and that a comprehensive approach is needed to combat them. As modern technologies provide fraudsters with new tools to commit crimes, it is important to improve technical security measures. However, the role of education and training is also important. It is critical that financial institutions, law enforcement agencies, and society as a whole share responsibility for developing and implementing effective financial crime risk awareness programs. The strategies we offer can have a significant impact on preventing financial fraud. The article is intended to contribute to further research and development of measures aimed at ensuring financial security. The findings show that only a comprehensive approach that combines technical and social aspects can effectively confront the challenges of modern financial crime and contribute to building a stable and safe financial system.

Key words: financial fraud, crime, Criminal Code, finance, fraud, deception.

Постановка проблеми. Сучасний світ, насичений інноваціями та цифровими технологіями, відкриває безліч можливостей для розвитку та зручності. Проте, разом із цими можливостями зростає і ризик стати жертвою фінансових шахрайств. Фінансові злочини стають все більш виразними та вдосконаленими, використовуючи нові технічні та соціальні методи впливу.

Ця робота спрямована на розгляд проблеми фінансових шахрайств і вивчення ефективних заходів запобігання таким злочинам. Розглядаючи різноманітні аспекти цього питання, ми будемо аналізувати та визначати стратегії, що спрямовані на забезпечення фінансової безпеки для індивідів, підприємств та суспільства в цілому.

В умовах постійного розвитку інформаційних технологій, банківських послуг та фінансового сектору загалом, важливо не лише реагувати на випадки шахрайства, але й активно займатися їхнім передбаченням та запобі-

ганням. Це стає необхідністю для забезпечення стійкості та надійності фінансової системи.

Мета статті. Висвітлити актуальні питання, пов'язані із зростаючою загрозою фінансових шахрайств та визначити стратегії та інструменти, які можуть ефективно запобігти цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб пояснити фінансове шахрайство з кримінологічної точки зору, необхідно з'ясувати природу та зміст цього явища. Що стосується етимологічного аналізу терміну «фінансове шахрайство», то слід зазначити, що він складається з двох окремих понять: «шахрайство» та «фінанси», і без належного розуміння цих двох понять неможливо зрозуміти що ж таке фінансове шахрайство.

У науковій літературі існує два основних підходи до визначення шахрайства. Перший підхід базується на кримінально-правовому розумінні шахрайства як окремого

¹ Робота виконана в рамках НДР «Національна безпека України через запобігання фінансовим шахрайствам та легалізації брудних грошей: воєнні та післявоєнні виклики» № 0123U101945.

злочину, відповідальність за який передбачена статтею 190 Кримінального кодексу України. Цей підхід узгоджується з визначенням шахрайства, наведеним у Кримінальному кодексі України. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2]. Законодавець акцентує увагу на обмані та зловживанні довірою як способах заволодіння майном або правами на майно. Ці ознаки відрізняють шахрайство від інших злочинів проти власності. Однак в інших статтях Кримінального кодексу України також йдеться про способи заволодіння майном, притаманні шахрайству, обману та зловживанню довірою, а в деяких статтях Кримінального кодексу України шахрайство згадується як одна з форм об'єктивної сторони конкретного злочину.

Про те, що шахрайство є «нестандартним» злочином проти власності, свідчить хоча б той факт, що істотною ознакою шахрайства є добровільна передача майна або прав на нього потерпілим.

Стаття 222 Розділу VIII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» передбачає відповідальність за особливий вид шахрайства, а саме шахрайство з фінансовими ресурсами. Під останнім розуміється надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг або податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності [2].

Другий підхід передбачає більш широке тлумачення категорії «шахрайство» і не обмежується розумінням останнього як конкретного злочину; на думку С.С. Чернявського [4, с.11], це означає, що у широкому розумінні ознаки цього злочину притаманні низці кримінально-караних діянь, які хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, але механізм яких становлять шахрайські прийоми. Він зазначав, що до складу злочину шахрайства в широкому розумінні включають заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; ухилення від сплати податків, обман покупців і замовників, обман у політиці; фіктивне підприємництво, кримінальне банкрутство та заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, також відзначаються як такі, що підлягають включенню [1].

Під фінансами прийнято розуміти економічні відносини, пов'язані з централізованим і децентралізованим формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів для здійснення функцій і завдань суб'єктів господарювання, усіх громадян і суспільства в цілому, а також для забезпечення умов розширеного відтворення [8, с. 4].

На сьогодні в кримінології фактично не обговорюється структура економічної злочинності та доцільність виокремлення в її межах фінансової злочинності. Це пояснюється не лише складною структурою економічної злочинності та більш ефективним дослідженням окремих її сегментів і галузей, а й стрімким розвитком та зростанням ролі фінансів: як зазначають науковці, за останні десятиліття роль і значення фінансового сектору кардинально змінилися. Зі скромного механізму, що обслуговує економічні процеси, фінанси перетворилися на потужний елемент сучасного економічного і соціального розвитку та впливу, і їх роль лише зростає в умовах посилення глобалізації світових економічних і політичних відносин. Фінанси стають самостійним сегментом економіки з величезним потенціалом, а фінансовий сектор і фінансовий капітал сьогодні перетворюються з посередників, що обслуговують механізми відтворювального процесу, на його життєво-важливі ланки [1]. З одного боку, саме зростання ролі фінансів дозволяє говорити про фінанси як

специфічну складову економічних відносин, а з іншого – доцільність проведення незалежних досліджень фінансового шахрайства з метою розробки пріоритетних напрямів запобігання та протидії фінансовому шахрайству.

Українські дослідники по різному визначають фінансове шахрайство: на думку С. С. Чернявського, фінансове шахрайство – система взаємопов'язаних суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб [9, с. 97]. Фінансове шахрайство – це комплекс взаємопов'язаних технологій корисливих посягань на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян, в основі яких різноманітні прийоми обману [6, с. 355].

Деякі науковці пропонують досить широке тлумачення: фінансове шахрайство – кримінально карані дії у сфері грошового обігу, такі як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних та громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів та несплати податків, фальсифікації облікових та розрахункових платіжних документів, отримання незаконного прибутку від виплати занижених та отримання завищених відсотків по операціям кредитування, страхування, збереження грошових коштів або від фінансових угод між громадянами.

В українській правозастосовній практиці відсутня офіційна статистика щодо показників фінансового шахрайства та рекомендацій щодо його запобігання, що пояснюється відсутністю однойменних складів злочинів у чинному Кримінальному кодексі. Наприклад, Федеральне бюро розслідувань США у своїх офіційних звітах про рівень злочинності (Reports and publications on white-collar crime) серед економічних злочинів виділяє так звані «білокомірцеві злочини» (Financial Institution Fraud and Failure Reports) [10].

Європейський суд аудиторів (ЕСА), який має статус найвищого органу з питань національного фінансового управління в Європейському Союзі (ЄС), поділяє всі виявлені порушення на дві групи: по-перше, порушення з умисними ознаками (так зване фінансове шахрайство); по-друге, всі інші порушення (або ненавмисні, ненавмисні помилки). Акт Ради ЄС від 26 липня, що визначає Конвенцію ЄС про захист фінансових інтересів, дає наступне визначення терміну «шахрайство»:

– шахрайство по відношенню до видатків: будь яка дія чи навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних чи неповних відомостей або документів, що має наслідком незаконне заволодіння, привласнення, розтрата чи неправомірне збереження коштів із загального бюджету Європейських Співтовариств чи з бюджетів, які управляються Європейським Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до такого самого наслідку; використання коштів на цілі, відмінні від тих, на які вони видавалися;

– шахрайство по відношенню до доходів: будь яка дія чи навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних чи неповних відомостей або документів, що має наслідком незаконне зменшення ресурсів загального бюджету Європейських Співтовариств чи бюджетів, які управляються Європейськими Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до такого самого наслідку; неправильне використання такого самого отриманого прибутку, що призводить до такого самого наслідку [11, с. 127–128].

Враховуючи попередні напрацювання українських дослідників та світовий досвід боротьби з цим негативним явищем, спробуємо дати визначення фінансового шахрайства.

Вважаємо, що фінансове шахрайство слід розглядати в широкому розумінні, не обмежуючись конкретним злочином. На нашу думку, фінансове шахрайство-це кримінологічна категорія та явище, що має багато ознак.

До ознак фінансового шахрайства можна віднести:

1) сфера вчинення злочину-фінансова сфера, тобто економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів;

2) специфічний суб'єкт злочинних посягань. Як правило, це фізична особа-підприємець або службова особа юридичної особи, яка володіє необхідними знаннями в галузі бухгалтерського обліку, права тощо;

3) фінансове шахрайство є кримінальним злочином і, як правило, має складний механізм злочинної поведінки.

Очевидно, що не можна ставити в один ряд такі незаконні види діяльності, як «ворожки», «карткові шахраї» тощо, та фінансових шахраїв і давати однакові рекомендації щодо боротьби з ними. Так зване «традиційне» шахрайство та фінансове шахрайство відрізняються за обсягом правопорушення, особами злочинця та жертви, а також механізмами злочинної поведінки. Ми хотіли б ще раз звернути увагу на величезні збитки, які завдаються фінансовим шахрайством. Ці збитки в мільйони разів перевищують ті, що завдають «традиційні шахраї». Наприклад, до рейтингу найбільших афер у США за версією Forbes увійшли сім справ, у кожній з яких збитки від шахрайства становлять десятки мільярдів доларів США [19].

Фінансове шахрайство є кримінальним злочином. Як правило, фінансове шахрайство вимагає вчинення цілого комплексу дій, як законних, так і незаконних.

На нашу думку, визначення фінансового шахрайства як шахрайства у фінансовому секторі є неточним і не зовсім точним. Адже, окрім сфери вчинення злочину, фінансове шахрайство характеризується й іншими ознаками, які відрізняються від відповідних категорій, описаних вище.

Тож я підтримую думку Г. М. Чернишова, що визначив фінансове шахрайство, як кримінологічне явище, що являє собою злочинну діяльність та виражається у системі кримінально-караних та легальних дій, які вчиняються шляхом обману або зловживання довірою в процесі формування, розподілу та використання грошових фондів з метою здобуття матеріальної вигоди [1].

У світі існує багато методів і прийомів, які використовують фінансові шахраї для введення в оману своїх жертв та отримання фінансової вигоди. Ці методи можуть бути вишуканими та ретельно вивченими або використовувати вразливості в людському психологічному та інформаційному вимірі. Ось кілька основних методів та прийомів:

По-перше, відправка піддроблених електронних листів, що намагаються імітувати легітимні повідомлення від банків, компаній або інших організацій.

По-друге, використання технік переконання або маніпуляції для залучення довіри та отримання інформації або коштів або створення ситуацій, які змушують жертву діяти швидко або без обдумування, наприклад, шляхом створення вигляду терміновості.

По-третє, введення шкідливого програмного забезпечення в комп'ютер чи мобільний пристрій для збору інформації або злому системи, а також зловмисники можуть отримати несанкціонований доступ до банківських акаунтів або електронних гаманців.

По-четверте, використання грошей нових інвесторів для виплати прибутків старшим інвесторам, без наявності реальної інвестиційної діяльності та маніпуляція цінами акцій для отримання неправомірної вигоди.

По-п'яте, представники неправомірних організацій або громадських служб намагаються здобути конфіден-

ційну інформацію або вимагають гроші, виступаючи від імені влади чи правоохоронних органів.

Ці методи можуть поєднуватися або адаптуватися залежно від конкретних обставин та цілей шахраїв. Захист від фінансових шахрайств передбачає ретельну увагу до безпеки інформації, обережність при взаємодії з невідомими джерелами та здатність розпізнавати потенційно обманливі ситуації [5].

Тенденції та еволюція фінансових злочинів визначаються швидким технологічним прогресом, змінами в соціально-економічному середовищі та адаптацією злочинців до нових умов. Ось деякі ключові тенденції та етапи еволюції фінансових злочинів: зміна фокусу на кіберзлочинність: злочинці все більше використовують технології для скоєння шахрайств, кібератак та використання шкідливих програм; використання анонімних криптовалют для обігу грошей у кіберзлочинному середовищі; злочинці використовують глобальний характер фінансових систем для уникнення виявлення та покарання; використання електронних платіжних систем для легкості обходу традиційних банківських контролів; збільшення шахрайств у періоди економічної нестабільності та фінансових криз; використання законних каналів для легалізації доходів, отриманих в результаті фінансових злочинів; зростання використання соціальної інженерії для маніпуляції людським фактором та отримання конфіденційної інформації; збільшення розмаху та складності фінансових кібератак; використання штучного інтелекту для автоматизації та ускладнення кіберзлочинів; зростання міжнародних та національних ініціатив з боротьби з фінансовою злочинністю; впровадження новітніх технологій для виявлення та запобігання фінансовим злочинам.

Ці тенденції свідчать про постійне зростання складності та ризиків, пов'язаних із фінансовою злочинністю. Ефективний захист від цих загроз вимагає постійного вдосконалення систем безпеки та гнучкості в реагуванні на нові виклики, що виникають у цьому динамічному середовищі.

Отже, запобігання фінансовим шахрайствам вимагає комплексного підходу, який охоплює технологічні, освітні та законодавчі заходи. Ось деякі стратегії та заходи, які можуть допомогти у запобіганні фінансовим шахрайствам.

По-перше, це освіта та підвищення обізнаності, що передбачає розширення програм фінансової грамотності для населення та бізнесу, а також проведення кампаній із свідомості щодо типових шахрайських схем та методів захисту.

По-друге, це кібербезпека, встановлення та регулярне оновлення антивірусного програмного забезпечення на комп'ютерах та мобільних пристроях та використання сильних паролів, двофакторної аутентифікації та уважності при розкритті особистої інформації в інтернеті.

По-третє, удосконалення фінансових платформ та банківських установ, що полягатиме у виборі надійних та безпечних фінансових платформ та банків і використання систем моніторингу для виявлення надзвичайних або підозрілих фінансових транзакцій.

По-четверте, активна співпраця між фінансовими установами та правоохоронними органами для обміну інформацією про злочинні дії та здійснення обміну досвідом та кращими практиками між компаніями та секторами.

По-п'яте, впровадження політик, які дозволяють клієнтам повертати кошти в разі злочинної діяльності та надання ефективного обслуговування та підтримки для вирішення питань, пов'язаних з можливими фінансовими шахрайствами.

І насамкінець прийняття та вдосконалення законів, спрямованих на запобігання та карання фінансових злочинів, а також блокування, для підвищення безпеки та перешкоджання фінансовим злочинам.

Ці стратегії взаємодіють між собою та створюють комплексну систему заходів для запобігання фінансовим шахрайствам, що допомагає забезпечити безпеку та довіру в фінансовій сфері. Найефективніший спосіб захисту людини від шахрайства – це її особиста фінансова обізнаність. Кожна людина особисто відповідає за безпеку власних грошей і конфіденційність своїх персональних даних [3].

Щоб перевірити знання українців щодо запобігання кібершахрайству Національний банк України у партнерстві з «Опентабот» розпочав масштабний освітній проєкт. Це частина інформаційної кампанії з протидії платіжному шахрайству, в рамках якої проводиться опитування користувачів щодо частоти, з якою вони стикаються з кібершахрайством під час воєнного стану.

Наразі в опитуванні взяли участь понад 112,9 тисяч користувачів. Результати показують, що кожен дев'ятий респондент (11%) став жертвою шахрайства з початку повномасштабного вторгнення. Користуючись ситуацією, що склалася, та труднощами цивільного населення, злочинці адаптували свої шахрайські схеми до сучасних реалій, обманюючи людей, видаючи себе за банки та обіцяючи фінансову допомогу від державних і міжнародних організацій та благодійних фондів.

Згідно з результатами дослідження, злочинці найчастіше обманюють молодь у віці 18–24 років (14% респондентів) та людей у віці 65 років і старше (11,5%). Цікаво, що за даними дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році», проведеного Проєктом USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком, найнижчий рівень фінансової грамотності мають молодь та люди старшого віку.

Згідно з опитуванням, майже третина жертв шахрайства втратили близько 500 гривень, а ще чверть респондентів – понад 5 000 гривень.

Більшість випадків шахрайства сталися під час купівлі або продажу товарів через Інтернет – 52,7%. Наступним за поширеністю видом шахрайства були фішингові посилання (18,6%). Наступними за поширеністю були злом акаунтів у соціальних мережах (12%) та телемаркетинг (10,2%).

«Під час війни шахраї використовують вразливість громадян, їх тривогу, скрутний стан. Протидіяти цьому можна лише через обізнаність та критичне мислення. Характерно, що більшість випадків, коли громадяни втрачають свої кошти, виникають через розголошення ними даних своєї платіжної картки, одноразових паролів для підтвердження операцій, даних для входу до інтернет-банкінгу. Половина від загальної суми збитків від шахрайства з платіжними картками відбулася через соціальну інженерію. Їх можна було б уникнути, пам'ятаючи та дотримуючись правил безпечного використання платіжних карток», – зазначає директор Департаменту платіжних систем та інноваційного розвитку НБУ Андрій Поддєрьогін [7].

Висновки. Усвідомлюючи постійно зростаючий ризик фінансових шахрайств у сучасному світі, виявляється вельми актуальним питання розробки та застосування ефективних стратегій запобігання цим злочинам. Наша стаття була спрямована на аналіз та розгляд сучасних тенденцій у сфері фінансових шахрайств, а також визначення ключових підходів до забезпечення фінансової безпеки.

Під час вивчення теми ми визначили, що основною причиною успіху фінансових шахрайств є поєднання технологічних і соціальних аспектів, що потребує комплексного підходу до боротьби. Сучасні технології надають шахраям нові інструменти для вчинення злочинів, тому важливо вдосконалювати технічні засоби безпеки.

Однак не менш важливою є роль освіти та навчання. Спільна відповідальність фінансових установ, правоохоронних органів та суспільства в цілому у розробці та впровадженні ефективних програм підвищення свідомості щодо ризиків фінансових злочинів є вирішальною.

Запропоновані нами стратегії, такі як використання безпечних фінансових платформ, моніторинг банківських транзакцій та обережність в Інтернеті, мають потенціал високого рівня ефективності в запобіганні фінансовим шахрайствам.

Наша стаття покликана сприяти подальшим дослідженням та розвитку заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки. Підсумкові висновки вказують на те, що лише комплексний підхід, що об'єднує технічні і соціальні аспекти, може ефективно боротися із сучасними викликами фінансових злочинів та сприяти створенню стійкої та безпечної фінансової системи.

ЛІТЕРАТУРА

- Чернишов Г. М. До питання про визначення фінансового шахрайства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8013/1/%D0%94%D0%9E%20%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%92%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A4%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A8%D0%90%D0%A5%D0%A0%D0%90%D0%99%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%90.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
- Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
- Фінансове шахрайство та особиста фінансова безпека. Офіційний вебсайт. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%A4%D0%86%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%95%D0%9D%D0%9F/page15.html
- Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2010. 34 с.
- Види шахрайства. URL: <https://www.westernunion.com/UA/ua/fraud-awareness/fraud-types.html#mystery>
- Чернявський С. С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження. сб. науч. тр. 2010. 592 с. (дата звернення: 17.11.2023).
- Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rezultati-opituvannya-vid-nbu-ta-opendatobot-kojen-devyatiy-oripaniy-stavav-jertvoyu-shahrayiv-z-pochatku-voyennogo-stanu.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
- Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін. Теорія фінансів : підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
- Чернявський С. С. *Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ* : наук.-теорет. журн. 2008. № 6. С. 89–100.
- FBI Reports and publications. URL: <http://www.fbi.gov/stats-services/publications> (date of appeal: 17.11.2023)
- Чорнуцький С.П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. *Економіка та держава*. 2011. № 7. С. 127–131.